

اهوازی، پزشک نام‌آور ایران

محمدحسین عزیزى*^۱

«بر پزشک است که در جمیع احوال آنچه که بقراط حکیم فرموده رفتار نماید و»

«رحیم و پاک‌چشم و مهربان و خیرسان و خوش‌زبان باشد و در درمان»

بیماران به خصوص مسکینان و فقرا به جُت کوشد.»

«پندنامه‌ی اهوازی - سده‌ی چهارم هجری برابر با دهم میلادی»

چکیده

دوره شکوفایی طب در ایران، از سده نهم تا چهاردهم میلادی بوده است. از این‌رو، دوران مزبور را در «دوره‌ی طلایی پزشکی ایران» نامیده‌اند یکی از نام‌آوران تاریخ پزشکی در این دوره، علی‌بن عباس مجوسی اهوازی، مؤلف کتاب «کامل‌الصناعه الطیبه الملکی»، است که در قرن چهارم هجری برابر با سده دهم میلادی در اهواز چشم به جهان گشود. کتاب «طب ملکی» اهوازی تا زمان تألیف آثار طبّی ابن‌سینا، از کتب مرجع در طب به شمار می‌رفته است.

واژگان کلیدی: اهوازی، تاریخ پزشکی، ایران

۱- جراح و متخصص بیماریهای گوش، گلو و بینی، تهران

* نشانی: امیرآباد شمالی کوچه فرشی مقدم (کوچه ۱۶) کوچه مدرسه موزه ملی، تلفن: ۸۸۶۳۲۸۵۵-۵۸؛ نمابر: ۸۸۰۱۰۳۹۹؛ پست الکترونیک: f-azizi200@yahoo

مقدمه

پیشینه پزشکی در ایران، به گذشته‌های دور بازمی‌گردد. دوره‌ی شکوفایی طب در ایران زمین، سده نهم تا چهاردهم میلادی بوده است. از این‌رو، دوران مزبور را در تاریخ طب ایران «دوره‌ی طلایی پزشکی ایران» نامیده‌اند [۲]. در همین عصر بود که برجسته‌ترین پزشکان ایران بالیده‌اند: «علی‌بن ربن طبری»، مؤلف کتاب «فردوس‌الحکمه» (تالیف سال ۲۳۶ ه‍.ق / ۸۵۰ م) که استاد «رازی» بوده [۳] از جمله پزشکان آن دوران است. پزشک نامدار دیگر در آن عصر، «ابوبکر محمدبن زکریای رازی» (۲۵۱ - ۳۱۳ ه‍.ق / ۸۶۵ - ۹۲۵) است که اثر درخشان او «الحاوی»، از سده دوازدهم تا هفدهم میلادی، در مغرب زمین مورد توجه دانشوران طب بوده است [۳]. پس از رازی، «علی‌بن عباس مجوسی اهوازی»، مؤلف کتاب «کامل‌الصناعه‌الطیبه‌الملکی»، در قرن چهارم هجری برابر با سده‌ی دهم میلادی، تاریخ طب ایران خوش درخشیده است [۴]. «ابن‌سینا» (۳۷۰ - ۴۲۸ ه‍.ق / ۹۸۰ - ۱۰۳۷ م) از دیگر نام‌آوران پزشکی همان دوره است که کتاب مشهور او، «قانون» در طب، تا نیمه دوم سده هفدهم میلادی، بزرگترین مرجع پزشکی در جهان بوده است و پس از دوره‌ی نوزایی (رنسانس) بارها در اروپا به چاپ رسیده است [۵] و بالاخره پس از ابن‌سینا، پزشک مشهور دیگری به نام «اسماعیل شرف‌الدین جرجانی» در سده ششم هجری پا به عرصه وجود نهاده است. جرجانی مؤلف کتاب «ذخیره‌ی خوارزمشاهی» است که مهمترین دایره‌المعارف پزشکی کهن به زبان فارسی است [۶] نوشتار کنونی به اجمال به معرفی کتاب اهوازی می‌پردازد. علی‌بن عباس مجوسی اهوازی، مشهور به «اهوازی»، در سده‌ی چهارم هجری قمری (حدود سال ۹۳۲ م) در اهواز به دنیا آمده است. متأسفانه اطلاعات زیادی درباره‌ی زندگی او در دسترس نیست. اهوازی از پزشکان برجسته‌ی در تاریخ طب ایران به شمار می‌رود. اروپاییان او را به نام «Haly Abbas» می‌شناختند [۸]. تنها تألیف پزشکی اهوازی، کتاب «کامل‌الصناعه‌الطیبه‌الملکی» (هنر کامل پزشکی) است که در ایران به کتاب «طب ملکی» و نزد اروپاییان با عنوان «Almaleki» و «Liber

Regius» مشهور بوده است [۹]. این کتاب به زبان عربی نگاشته شده و دارای حدود پانصد هزار واژه است [۹]. کتاب «طب ملکی» تا زمان تألیف آثار طبّی ابن‌سینا، متن رسمی تدریس طب به شمار می‌رفته است. اهوازی در این کتاب، آرای پزشکان یونانی و مسلمان پیش از خود را آورده و محاسن و معایب آن‌ها را برشمرده است [۱]. برای نمونه آثار بقراط را بسیار موجز و حتی مبهم می‌شمارد، در حالی که نوشته‌های جالینوس را پُر طول و تفسیر و ملامت از تکرار وصف می‌کند. در مقدمه‌ی کتاب، اهوازی می‌کوشد تا تاریخچه‌ای از تحوّل طب را بیان کند. وی کتاب خود را به عنوان یک کتاب درسی تألیف نموده است و افزون بر ذکر آرای پیشینیان، در آن تجربیات بالینی خود را مستقلاً بیان کرده است [۱۱]. کتاب طب ملکی، شهرت خود را همپای قانون ابن‌سینا در سده‌های میانه تا عصر جدید نیز حفظ نمود [۱۲]. امروزه، نسخ خطی متعددی از کتاب اهوازی در کتابخانه‌ها و مراکز علمی جهان موجود است. برای نمونه در کتابخانه ملی مادرید، دانشگاه هاروارد، موزه‌ی بغداد، دانشگاه امریکایی بیروت، کتابخانه‌ی بریتانیا، کتابخانه پزشکی ارتش - کیولند، و نسخه‌های خطی کتاب در لیدن، پاریس، مونیخ، فلورانس، تونس، واتیکان و ... [۱۳] را می‌توان نام برد. کتاب طب ملکی اهوازی، نخستین بار در سده پانزدهم میلادی توسط «کنستانتین^۱» افریقایی به لاتین ترجمه شده و در سال ۱۹۴۲ در ونیز و در ۱۵۳۲ م در لیون فرانسه چاپ شده است [۱۳، ۱۴]. این کتاب به زبان ترکی نیز ترجمه شده است. هم‌چنین در سال‌های ۱۲۸۳ و ۱۲۹۴ هجری، در لاهور چاپ سنگی آن منتشر گردیده است. ترجمه قسمتهایی از کتاب را «دوکونیتیک» تصحیح و به فرانسه برگردانده است و آنرا با عنوان «سه رساله تشریح به عربی»، در سال ۱۹۰۳ م در لیدن منتشر کرده‌اند [۱۱]. اهوازی، کتاب خود را به «امیر عضدالدوله دیلمی» (وفات ۹۸۲ م) اهداء کرده است [۴]. کتاب طب ملکی از دو بخش که هر بخش ده مقاله و هر مقاله دارای

¹ Constantine

آموزش علمی (بالینی) پزشکی نیز نظریات استواری دارد و دانشجویان را ترغیب می‌کند که به آموزش بالینی بپردازند و دانسته‌های نظری خود را با مشاهده و معاینه بیماران تکمیل نمایند. وی نوشته است: «طالب علم طب باید پیوسته در بیمارستانها و محل بیماراران، در خدمت استادان دانشمند و پزشکان حاذق به کارهای بیماراران و احوال آنان پردازد تا در مصاحبت و خدمت و زبردست این استادان و پزشکان، از عوارض و احوال بیماراران آنچه که خوانده است، یاد گرفته، از نیکی و بدی فرجام بیماریها آگاه شود. اگر چنین کند در این صنعت به مقامی بلند برسد [۱۰] و این شیوه‌ای است که تا امروز نیز برای آموزش پزشکی نوین نیز از آن بهره می‌برند. اهوازی، پزشک نامدار ایرانی حدود سال ۳۹۵ هـ ق برابر با ۹۹۵ م، جهان را بدرود گفته است [۲] روشن نیست در بغداد یا شیراز فوت کرده و در کدام‌یک از این دو شهر به خاک سپرده شده است [۵].

باب‌های متعددی است، تشکیل می‌شود [۴]. در بخش نخست، اهوازی به مباحث نظری طب پرداخته است و در بخش دوم، اصول علمی پزشکی از جمله روش‌های جراحی اندام‌های مختلف را به دقت و تفصیل بیان نموده است. در مجموع، کتاب طب ملکی اهوازی نسبت به کتاب «الحاوی» رازی، منظم‌تر و مختصرتر، اما جنبه کاربردی - علمی آن از قانون ابن سینا بیشتر است. کتاب مزبور دارای مشاهدات بالینی جالبی است. به علاوه بخشی از آن نیز به بررسی داروها اختصاص دارد. افزون بر آن در باب دوم، مقاله نخست از کتاب اول، اهوازی، اندرزاها و وصایای طبی بقراط و سایر پزشکان پیش از خود را ذکر کرده است. این بخش از کتاب طب ملکی، حاوی نکته‌های ظریفی در زمینه اخلاق پزشکی است [۴، ۱۰]. زنده یاد «دکتر محمود نجم‌آبادی» این بخش از کتاب اهوازی را با عنوان پندنامه‌ی اهوازی یا آیین پزشکی ترجمه نموده که انتشارات دانشگاه تهران آنرا چاپ کرده و در اسفند ۱۳۳۴ ش منتشر گردیده است [۱۰]. اهوازی درباره‌ی

مآخذ

9. *Ulman M*, Islamic Medicine. Edinburgh University Press; 1977.p 43-44
۱۰. نجم‌آبادی، محمود. پندنامه اهوازی یا آیین پزشکی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۴.
۱۱. سزگین، فواد. تاریخ نگارش‌های عربی - جلد سوم. تهران: خانه کتاب تهران، ۱۳۸۰.
12. *Islamic Culture and Medical Arts: the Great Systematizers*, U.S National Library of Medicine http://www.nlm.nih.gov/exhibition/islamic-medical/islamic_07.html.
14. *Ashoor A*. Muslim Medical Scholars and Their Works. *Islamic World Medical Journal* 1984;49-50
۱۵. معین، محمد، فرهنگ فارسی ج ۶. تهران: انتشارات امیرکبیر. ۱۳۶۸
1. *Ebrahimnejad H*. Medicine. Public Health and Qajar State. Boston. Brill Press; 2004.
2. *Nasr SH*. Science and Civilization in Islam. The Islamic Texts Society. Cambridge. 1987. p 185.
3. *Nasr SH*. Science and Civilization in Islam. The Islamic Texts Society. Cambridge. 1987. p 197.
۴. نجم‌آبادی، محمود. تاریخ طب در ایران پس از اسلام (از ظهور اسلام تا دوران مغول). تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۵
5. *The New Caston Encydopedia* . London . The Caston Press; 1977.p 497.
6. *Nasr SH*. Science and Civilization in Islam. The Islamic Texts Society. Cambridge. 1987. p 204.
7. *Nasr SH*. Science and Civilization in Islam. The Islamic Texts Society. Cambridge. 1987. p 197.
8. *Nasr SH*. Science and Civilization in Islam. The Islamic Texts Society. Cambridge. 1987. p 443-465.